

Δημήτρη Βλάχου

Τα κυπριακά ποιήματα του Γιώργου Σεφέρη : σπουδή στην ποιητική ολοκλήρωση, την πολιτική ωριμότητα και την ιστορική αυτοσυνειδησία του Έλληνα ποιητή¹

Στις 20 Σεπτέμβρη 1971 αφήνει την τελευταία του πνοή στον Ευαγγελισμό ο Γιώργος Σεφέρης. Η αδελφή του Ιωάννα Τσάτσου αναφέρει ότι ο ποιητής ξεψύχησε με τη σκέψη της Κύπρου. Μόλις συνήλθε από την εγχείριση, η πρώτη του φράση ήταν: «*Τι θα γίνει με τον νησί; ... Τι θα γίνει με το νησί;*»². Το ταξίδι στην Κύπρο που είχε προγραμματίσει για τον Ιούλιο του 1971 δεν έγινε ποτέ, αφού πέντε μέρες πριν την αναχώρησή του αρρώστησε βαριά και μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο. Η τελευταία εγγραφή του Σεφέρη στο ημερολόγιό του, δύο περίπου μήνες πριν την εισαγωγή του στον Ευαγγελισμό και τέσσερις πριν το θάνατό του, έχει άμεση σχέση με την Κύπρο. Με την ποιητική συλλογή *Ημερολόγιο Καταστροφώματος, Γ'* που φέρει ως υπότιτλη αφιέρωση «*Στον Κόσμο της Κύπρου, Μνήμη και Αγάπη*», κλείνει ο κύκλος των ταξιδιών για το θαλασσινό Γιώργο Σεφέρη. Όχι όμως και για μας. Οι καρποί της αγάπης του ποιητή για το νησί έμειναν για να μας συντροφεύουν. Μια ποιητική συλλογή, πολλές εγγραφές στα Ημερολόγια του, πλήθος φωτογραφίες και επιστολές με Κύπριους φίλους, αλλά και με άλλους πάνω σε θέματα που σχετίζονται με την Κύπρο άφησε πίσω του ο ποιητής, προσκαλώντας μας σε νέα ταξίδια³. Εκτός από αυτά τα δημοσιευμένα έργα υπάρχουν αρκετά χειρόγραφα και άλλα τεκμήρια στους «Κυπριακούς Φακέλους» του αρχείου Σεφέρη που μαρτυρούν το μόχθο του ποιητή για την ολοκλήρωση των κυπριακών του ποιημάτων. Ανάμεσα σ' αυτά και το ανολοκλήρωτο κυπριακό μυθιστόρημα *Βαρνάβας Καλοστέφανος*, που διαδραματίζεται στην Κύπρο του 1953 και γράφεται όταν ο ποιητής δουλεύει τα κυπριακά του ποιήματα. Αφήνω κατά μέρος την ενασχόληση του διπλωμάτη Γιώργου Σεφέρη με το κυπριακό κατά την τελευταία περίοδο της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας (1956-1959) που τον εξάντλησε τόσο σωματικά όσο και ψυχικά.

Με αφορμή τα 52 χρόνια από την έκδοση της συλλογής των κυπριακών ποιημάτων του Γιώργου Σεφέρη⁴ και με την πεποίθηση ότι *δεν τελειώνουν τα έργα της θάλασσας ούτε τα έργα της αγάπης* θα ταξιδέψουμε με τον ποιητή στην Κύπρο που τόσο αγάπησε και αυτή του έδωσε μερικά από τα καλύτερα ποιήματα. Θεωρώ τα ποιήματα του *Ημερολογίου Καταστροφώματος, Γ'* σπουδή στην ποιητική ολοκλήρωση, την πολιτική ωριμότητα και την ιστορική αυτοσυνειδησία του Έλληνα ποιητή και μ' αυτό το πνεύμα θα τα προσεγγίσω στη συνέχεια⁵.

¹ Το δοκίμιο αυτό γράφτηκε και διαβάστηκε το 2007 σε εκδήλωση που έγινε στο Ίδρυμα Θρακικής Τέχνης και Παράδοσης της Ξάνθης. Η ανάγνωση συνοδεύτηκε από προβολή φωτογραφιών, τις περισσότερες από τις οποίες τράβηξε ο Σεφέρης στην Κύπρο στα ταξίδια που πραγματοποίησε από το 1953-1955. Στην παρούσα μορφή δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «*δίοδος*» (εξάμηνη περιοδική έκδοση λόγου και τέχνης, περίοδος Α', τεύχος 2, Ιούλιος 2010, σσ. 78-85).

² Σάββας Παύλου, *Σεφέρης και Κύπρος*, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπ. Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 2000, σελ. 366.

³ Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1985, σσ. 231-273, Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες ΣΤ'*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1986, *Κύπρος – Μνήμη και αγάπη, με το φακό του Γιώργου Σεφέρη*, εκδ. Πολιτιστικού Κέντρου Λαϊκής Τράπεζας, Λευκωσία 1990, Διαμαντής Α., *Αδαμάντιος Διαμαντής και Γιώργος Σεφέρης*, Αλληλογραφία, Αθήνα 1985.

⁴ Υπενθυμίζω ότι το *Ημερολόγιο Καταστροφώματος, Γ'* εκδόθηκε το Δεκέμβρη του 1955, ενώ το παρόν δοκίμιο γράφτηκε και διαβάστηκε το 2007.

⁵ Η βιβλιογραφία για τον Σεφέρη είναι ανεξάντλητη, ωστόσο ενδεικτικά θα μπορούσα να αναφέρω ορισμένα πολύ βασικά έργα εισαγωγής στην ποίηση του Σεφέρη: *Εισαγωγή στην Ποίηση του Σεφέρη*,

Το πόστο της Βηρυτού χάρισε στην Κύπρο τον Σεφέρη. Ο ποιητής περπάτησε για λίγες ώρες στη Λεμεσό της Κύπρου για πρώτη φορά το Δεκέμβρη του 1952, πηγαίνοντας προς τη Βηρυτό ως πρεσβευτής στον Λίβανο διαπιστευμένος όμως και στη Δαμασκό, τη Βαγδάτη και το Αμμάν. Η τελευταία πολύ σύντομη επίσκεψή του στο νησί ήταν τον Νοέμβρη του 1969. Τα κυπριακά ποιήματα όμως του *Ημερολογίου Καταστροφώματος, Γ'* τα εμπνεύστηκε ο ποιητής κατά τις πολυήμερες διακοπές του στο νησί το 1953, το 1954 και το 1955.

Ο ίδιος ο Σεφέρης περιγράφει στην αδελφή του Ιωάννα Τσάτσου το 1954 (επιστολή με ημερομηνία 25 Οκτωβρίου) τις νωπές εντυπώσεις του από την επίσκεψή του στο νησί με ασυνήθιστο γι' αυτόν συναισθηματισμό: «Τον έχω αγαπήσει αυτό τον τόπο. Ίσως γιατί βρίσκω εκεί πράγματα παλιά που ζουν ακόμη, ενώ έχουν χαθεί στην άλλη Ελλάδα.... Ίσως γιατί αισθάνομαι πως αυτός ο λαός έχει ανάγκη από όλη μας την αγάπη και όλη τη συμπαράστασή μας. Ένας πιστός λαός, πεισματάρικα και ήπια σταθερός. Για σκέψου πόσοι και πόσοι πέρασαν από πάνω τους. Σταυροφόροι, Βενετσιάνοι, Τούρκοι, Εγγλέζοι -900 χρόνια. Είναι αφάνταστο πόσο πιστοί στον εαυτό τους έμειναν και πόσο ασήμαντα ξέβαψαν οι διάφοροι αφεντάδες πάνω τους. Και τώρα γράφουν στους τοίχους των χωριών τους: «Θέλομεν την Ελλάδα και ας τρώγωμεν πέτρες...». Θα ήθελα οι νέοι μας να πηγαιναν στην Κύπρο· θα έβλεπαν από εκεί πλατύτερο τον τόπο μας. Φοβούμαι πως με πήρε ο αισθηματισμός...»⁶.

Και στη Σημείωση της πρώτης έκδοσης των κυπριακών του ποιημάτων γράφει: «Τα ποιήματα της συλλογής αυτής εκτός από δύο (Μνήμη, Α' και Β') μου δόθηκαν το φθινόπωρο του '53 όταν ταξίδεψα για πρώτη φορά στην Κύπρο. Ήταν η αποκάλυψη ενός κόσμου και ήταν ακόμη η εμπειρία ενός ανθρώπινου δράματος που, όποιες και να 'ναι οι σκοπιμότητες της καθημερινής συναλλαγής, μετρά και κρίνει την ανθρωπιά μας. Ξαναπήγα στο νησί το '54. Αλλά και τώρα ακόμη που γράφω τούτο σ' ένα πολύ παλιό αρχοντικό στα Βαρώσια - ένα σπίτι που πάει να γίνει φυτό- , μου φαίνεται πως όλα κρυσταλλώθηκαν γύρω από τις πρώτες, τις νωπές αισθήσεις εκείνου του αργοπορημένου φθινοπώρου. Η μόνη διαφορά είναι που έγινα από τότε περισσότερο οικείος, περισσότερο ιδιωματικός. Και συλλογίζομαι πως αν έτυχε να βρω στην Κύπρο τόση χάρη, είναι ίσως γιατί το νησί αυτό μου έδωσε ό,τι είχε να μου δώσει σ' ένα πλαίσιο αρκετά περιορισμένο για να μην εξατμίζεται, όπως στις πρωτεύουσες του μεγάλου κόσμου, η κάθε αίσθηση, και αρκετά πλατύ για να χωρέσει το θαύμα. Είναι περίεργο να το λέει κανείς σήμερα· η Κύπρος είναι ένας τόπος όπου το θαύμα λειτουργεί ακόμη...» (Βαρώσια, Σεπτέμβρης 1955)⁷.

επιμέλεια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999². Μαρία Στασινοπούλου, *Χρονολόγιο – Εργοβιογραφία Γιώργου Σεφέρη*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000· Mario Vitti, *Φθορά και λόγος, Εισαγωγή στην Ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1994· Νάσος Βαγενάς, *Ο ποιητής και ο χορευτής. Μια εξέταση της ποιητικής και της ποίησης του Σεφέρη*, Αθήνα 1979· Αντρέας Καραντώνης, *Ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1990· Δημήτρης Δημητρούλης, *Ο ποιητής ως έθνος – Αισθητική και ιδεολογία στον Γ. Σεφέρη*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1997· Κατερίνα Κρίκου –Davis, *Κολόκες – Μελέτη για τη συλλογή του Γιώργου Σεφέρη Ημερολόγιο Καταστροφώματος Γ'(1953 –1955)*, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα 2002· Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Η ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, εκδ. Ερμής 1989· Κατερίνα Κωστή (επιμέλεια), *Ο Γιώργος Σεφέρης ως αναγνώστης της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002· *Ο Σεφέρης στην πύλη της Αμμοχώστου*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987· Νίκος Α. Νικολάου, *Μυθολογία Γ. Σεφέρη (Από τον Οδυσσέα στον Τεύκρο)*, εκδ. Δαίδαλος (Ι. Ζαχαρόπουλος) 2000². Ρόντρικ Μπήτον, *Γιώργος Σεφέρης – Βιογραφία*, εκδ. Ωκεανίδα 2003, Σάββας Παύλου, *Σεφέρης και Κύπρος, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπ. Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 2000*, Γιώργος Γεωργιάς, *Ο Σεφέρης περί των κατά την χώραν Κύπρον σκαιών*, εκδ. Σμίλη 1991.

⁶ Ι. Τσάτσου, *Ο αδελφός μου Γ. Σεφέρης*, Αθήνα 1973

⁷ Σεφέρης, *Ποιήματα*, σσ. 335-336

Δεκαεφτά ποιήματα αποτελούν τη συλλογή των κυπριακών ποιημάτων του Γιώργου Σεφέρη που τα εξέδωσε εσπευσμένα την τελευταία ημέρα του 1955 με τον τίτλο *«Κύπρον, ου μ' εθέσπισεν»*, λίγο πριν αρχίσει δηλαδή ο αγώνα των Κυπρίων κατά των Άγγλων αποικιοκρατών. Άλλο ένα ποίημα, *«Οι γάτες τ' Αϊ – Νικόλα»*, εμπνευσμένο από την κυπριακή εμπειρία του Σεφέρη βρήκε την ολοκλήρωσή του αργότερα, στα χρόνια της δικτατορίας.

Μέσα στις λίγες σελίδες των κυπριακών ποιημάτων του ο Γιώργος Σεφέρης ζωντανεύει ολόκληρη την ιστορία της Κύπρου από τα προϊστορικά χρόνια έως και τη δεκαετία του 1950. Ξέρουμε όμως πολύ καλά, και θα το δείξουμε και στη συνέχεια, πως η Ιστορία για τον Έλληνα ποιητή Γιώργο Σεφέρη δεν είναι παρελθοντολογία αλλά βιώνεται ως αδιάλειπτη παρουσία του παρελθόντος στο παρόν, ένα *«νυν και αεί»* που αφορά στις βαθύτερες αξίες του ελληνισμού. Και ο ελληνισμός του Σεφέρη δεν είναι καυχησιολογία και προγονολατρία αλλά ταυτίζεται με τον ανθρωπισμό.

Σ' αυτά τα ποιήματα κατορθώνει ο Σέφερης να φτάσει στην ποιητική του ολοκλήρωση, αφού πετυχαίνει να οδηγήσει την ποίησή του σε εκείνη την απλότητα και αμεσότητα που πάντοτε ποθούσε. *«Δεν θέλω τίποτε άλλο παρά να μιλήσω απλά, να μου δοθεί ετούτη η χάρη»*, εξομολογείται ο ποιητής το 1942 στο ποίημά του *«Ένας γέροντας στην ακροποταμιά»*⁸. Και η χάρη αυτή του δόθηκε στην Κύπρο. Είναι αλήθεια πως τα κυπριακά ποιήματα του Γιώργου Σεφέρη δεν παρουσιάζουν τις δυσκολίες κατανόησης, για τις οποίες είχαν παραπονεθεί παλαιότερα οι κριτικοί. Γλώσσα απλή με πολλούς κυπριακούς ιδιοματισμούς, νοήματα εύληπτα, ποιητικές εικόνες, σχεδόν φωτογραφίες τοπίων, μνημείων και ανθρώπων της Κύπρου.

Είναι αλήθεια επίσης ότι το ιδανικό του Σεφέρη ήταν η γόνιμη σύνθεση λόγιας και δημώδους ποίησης, ο συγκερασμός παραδοσιακού και μοντέρνου. Πράγματι στα κυπριακά ποιήματά του ο Γιώργος Σεφέρης κατορθώνει να αφομοιώσει την τεχνική της προφορικής παράδοσης των *ποιητάρηδων* της Κύπρου με τις κατακτήσεις της μοντέρνας ποίησης και με την ελληνική παράδοση. Στα κυπριακά ποιήματα του Γιώργου Σεφέρη η αναγνώριση των σημείων αναφοράς που είναι ορατά στην επιφάνεια οδηγεί σε βάθος που αποκαλύπτεται σταδιακά στον απαιτητικό αναγνώστη. Στα ποιήματα αυτά ο σεφερικός ποιητικός λόγος αφομοιώνει τέλεια τον καβαφικό ιστορισμό και το λυρισμό του μύστη Σικελιανού. Τα δομικά υλικά αναγνωρίσιμα στο παλίμνηστο των κυπριακών ποιημάτων. Ευριπίδης, Αισχύλος, Ηρόδοτος, Μακρυγιάννης, Αποκάλυψη του Ιωάννη, Χρονικό Λεόντιου Μαχαιρά, μνήμες από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, εικόνες και τοιχογραφίες από εκκλησιές της Κύπρου, *υπέρογκες αρχιτεκτονικές* της φραγκοκρατίας, αλλά και ταπεινά έργα χειροτεχνών αφομοιώνονται από τον Γιώργο Σεφέρη και μετουσιώνονται σε ποιήματα που μας πηγαίνουν πέρα από την ποίηση. Και αν οι αναφορές του ποιητή σ' όλα τα παραπάνω είναι συνειδητές, υπάρχουν και οι ασύνειδες, εκεί όπου η σεφερική ποίηση ρίχνει ξαφνικά και για λίγο το φως της στα βάθη της ανθρώπινης ύπαρξης και αναμετρείται με φιλοσοφικά ζητήματα όπως ο πόθος και ο πόνος, έγκλημα και τιμωρία, ψέμα και αλήθεια.

Ποίηση και πολιτική θέλει ο ποιητής και διπλωμάτης Γιώργος Σεφέρης να μένουν χωριστά η μια από την άλλη. Κατηγορήθηκε άλλωστε για το ότι η ποίησή του δεν ήταν αρκετά πολιτικοποιημένη ως όφειλε σε καιρούς που οι ιδεολογικές ακρότητες και ο εθνικισμός μεσουρανούσαν. Ωστόσο η ποίηση του Σεφέρη είναι βαθύτατα πολιτική, με τον τρόπο φυσικά του Γιώργου Σεφέρη. Δηλαδή ποίηση χαμηλόφωνη αλλά μεστή πολιτικού μηνύματος, όχι ποίηση ξέφρενης δημαγωγίας και εμπαθούς καταγγελίας.

⁸ Σεφέρης, *Ποιήματα*, σσ. 200-202

Πιο συγκεκριμένα, τα κυπριακά ποιήματα του Σεφέρη δίνουν με εξαιρετική λιτότητα και σε αδρές γραμμές την απάντηση του ποιητή στο πολιτικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Κύπρος τη δεκαετία του 1950.

Στο αίτημα των Κυπρίων για ένωση με την Ελλάδα η βρετανική κυβέρνηση απαντούσε ότι οι Κύπριοι δεν είναι Έλληνες, αφού σύμφωνα με τη θέση του υφυπουργού του Αποικιακού Γραφείου Χένρι Χόπκινσον καταγεγραμμένη στα πρακτικά του Βρετανικού Κοινοβουλίου τον Ιούλιο του 1954: «Οι Κύπριοι δεν διαθέτουν ούτε ιστορία, ούτε παρελθόν στις παραδόσεις τους, ούτε έχουν ουδέποτε αποτελέσει τμήμα της Ελλάδας»⁹.

Μα για τον Σεφέρη αυτές οι ίδιες οι διαφορές του κυπριακού ελληνισμού από το σύγχρονό του ελλαδικό κράτος αποτελούσαν εγγύηση του αρχαίου αυτόχθονου ελληνικού χαρακτήρα του κυπριακού πολιτισμού. Η ιδιοματική κυπριακή ελληνική γλώσσα και οι παραδόσεις της Κύπρου αποτελούν για τον Σεφέρη την καλύτερη απόδειξη της επιβίωσης του ελληνικού πολιτισμού μακριά από οποιαδήποτε κρατική προστασία, χειραγώγηση και αλλοίωση. Επίτηδες ο Σεφέρης χρησιμοποιεί στα κυπριακά του ποιήματα ιδιοματικές λέξεις που δείχνουν τη σχεδόν σωματική παρουσία της ελληνικής γλώσσας, καθώς αυτή περιγράφει όχι ιδέες αλλά τον υπαρκτό αισθητό κόσμο. Διαβάζοντας κανείς τα κυπριακά ποιήματα του Γ. Σεφέρη νιώθει με το σώμα του την παρουσία ενός κόσμου μαγεμένου και μαγευτικού συνάμα, αλλά το ίδιο πραγματικού. Να πώς περιγράφει στο ποίημα του «Λεπτομέρειες στην Κύπρο»¹⁰ – σχεδόν φωτογραφικά – το πλούμισμα της κολόκας μια φθινοπωρινή μέρα:

*«Η μικρή κουκουβάγια ήτανε πάντα εκεί
σκαρφαλωμένη στ' ανοιχτάρι τ' Αγίου Μάμα,
παραδομένη τυφλά στο μέλι του ήλιου
εδώ ή αλλού , τώρα , στα περασμένα: χόρευε
μ' ένα τέτοιο ρυθμό το φθινόπωρο.
Άγγελοι ξετυλίγανε τον ουρανό
και χάζευε ένας πέτρινος καμαροφρύδης
σε μια γωνιά της στέγης.*

*Τότες ήρθε ο καλόγερος σκουφί, κοντόρασο, πέτσινη ζώνη,
κι έπιασε να πλουμίζει την κολόκα,
Αρχισε απ' το λαιμό: φοινικιές, λέπια και δαχτυλίδια.
Έπειτα, κρατώντας στην παλάμη τη στρογγυλή κοιλιά,
έβαλε τον παραυλακιστή, τον παραζυγιαστή, τον παραμυλωνά, και τον κατάλαλο
έβαλε την αποστρέφουσα τα νήπια και την αποκαλόγηρα
και στην άκρη, σχεδόν απόκρυφο, τ' ακοίμητο σκουλήκι.*

*Ήταν ωραία όλ' αυτά, μια περιδιάβαση.
Όμως το ξύλινο μαγγανοπήγαδο –τ' αλακάτιν,
κοιμισμένο στον ίσκιο της καρυδιάς
μισό στο χώμα και μισό μέσα στο νερό,
γιατί δοκίμασες να το ξυπνήσεις ;
Είδες πώς βόγκηξε. Κι εκείνη την κραυγή
βγαλμένη απ' τα παλιά νεύρα του ξύλου
γιατί την είπες φωνή πατρίδας;»*

⁹ Ρόντρικ Μπήτον, Γιώργος Σεφέρης – περιμένοντας τον άγγελο, εκδ. Ωκεανίδα , Αθήνα 2003, σελ. 465

¹⁰ Σεφέρης, Ποιήματα, σσ. 235-236.

Αυτός είναι και ο ορισμός χωρίς ρητορισμούς που δίνει ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης για την πατρίδα. Πατρίδα δεν είναι ιδέα αλλά ένας κόσμος λατρευτά ψηλαφητός σε κάθε του λεπτομέρεια. Ένας κόσμος που τον νιώθει κανείς στο σώμα του. Με εξαιρετική απλότητα, περιγράφοντας τον κόσμο της επιφάνειας που βλέπουν τα μάτια, χωρίς ίχνος ιδεολογημάτων και σκοτεινών νοημάτων, έρχεται ο ποιητής και δίνει τον πιο βαθύ ορισμό της πατρίδας και μ' αυτόν τον τρόπο αποκαλύπτει τον εθνικό χαρακτήρα του κυπριακού ελληνισμού. Μας δείχνει ο ποιητής, χωρίς να επιχειρηματολογεί φωνασκώντας, τα στοιχεία που συνθέτουν τον ελληνικό χαρακτήρα του κυπριακού ελληνισμού. Κοιτάξτε, μας λέει, αυτό το μοναδικό φως του ήλιου και πώς δίνει ζωή ακόμη και στα άψυχα πράγματα. Κοιτάξτε τα ταπεινά έργα των ανθρώπων του μόχθου αυτής της αγροτικής κοινωνίας. Την πλουμισμένη *κολόκα* (την κολοκύθα) και τ' *αλακάτιν* (το ξύλινο μαγγανοπήγαδο). Η ομηρική λέξη «*ηλακάτη*» είναι ακόμη ζωντανή σ' αυτόν τον κόσμο που χωρίς να έχει μελετήσει τον Όμηρο ζει στον ίδιο τόπο και κρατά ακόμη ζωντανή την ίδια γλώσσα στην οποία τραγούδησε και ο τυφλός ποιητής. Κοιτάξτε, μας λέει ακόμη ο ποιητής, πού πιστεύει αυτός ο κόσμος. Και μας δείχνει σκηνές από την τιμωρία των αδίκων στον άλλο κόσμο. Δεν τις επινόησε ο ποιητής, απλά τις συνάντησε στις τοιχογραφίες της εκκλησίας του *Αντιφωνητή*, τις φωτογράφησε και τις έκανε στίχους. Ο καταπατητής της γης (*ο παραυλακιστής*), αυτός που κλέβει στο ζύγι (*ο παραζυγιστής*), ο ανέντιμος μυλωνάς (*ο παραμυλωνάς*), ο συκοφάντης (*ο κατάλαλος*) τιμωρούνται στην κόλαση για το κακό που έκαναν. Η λαϊκή ορθόδοξη πίστη ζωντανή στον κυπριακό λαό και αποτυπωμένη στα εκκλησάκια του νησιού εντυπωσιάζει τον ποιητή που σημειώνει στο *Ημερολόγιό* του (14 Οκτώβρη 1954): «*Αυτά τα εκκλησάκια: το πείσμα του λαού, έξω στην ύπαιθρο –το πείσμα του που βάσταζε αιώνες*»¹¹. Σ' αυτό το ίδιο πείσμα, έκφραση ενός ζωντανού πολιτισμού, βλέπει ο Σεφέρης το πιο ισχυρό επιχείρημα ελληνικότητας των Κυπρίων.

Σε μια εποχή που και οι ίδιοι οι Κύπριοι ποιητές και λογοτέχνες διστάζουν να γράψουν στο κυπριακό γλωσσικό ιδίωμα από φόβο μήπως η αγγλική προπαγάνδα αρπάξει πάλι την ευκαιρία και κάνει λόγο για «αδιάζουσα κυπριακή εθνικότητα» με ιδιαίτερη γλώσσα, λογοτεχνία και παραδόσεις, έρχεται ο λόγιος ποιητής Γιώργος Σεφέρης και δείχνει με τα κυπριακά του ποιήματα το δρόμο που θα πρέπει να βαδίσουν οι άνθρωποι των γραμμάτων στην Κύπρο. Απέναντι στον εξαγγελισμό της παιδείας στην Κύπρο, από το ένα μέρος, και την τυφλή μίμηση λόγιων ελλαδικών πολιτιστικών προτύπων, από το άλλο, προτείνει ο Σεφέρης στους Κύπριους δημιουργούς να αντλήσουν στοιχεία και έμπνευση από το ζωντανό πολιτισμό της Κύπρου.

Αυτό που προτείνει ο Σεφέρης δεν είναι φολκλόρ αλλά η ζωντανή παράδοση ενός πολιτισμού που άντεξε στο χρόνο σε πείσμα Φράγκων, Ενετών, Οθωμανών και Άγγλων κατακτητών. Μια παράδοση ελληνική που δεν είχε δώσει ακόμη όλους τους χυμούς της.

Η ανέντιμη πολιτική των Άγγλων αποικιοκρατών να αποκόψουν τον κυπριακό πολιτισμό από το σώμα του Ελληνισμού στιγματίζεται από τον Σεφέρη σε επιστολή (με ημερομηνία 28 Δεκέμβρη 1954) προς τον Θεοτοκά με τα εξής λόγια : «*Από το καλοκαίρι του '53 που πήγα στην Κύπρο (ζαναπήγα και φέτο) και προσπάθησα να προσέξω και να ιδώ όσο μπορούσα από πιο κοντά, τούτο με βασανίζει : Υπάρχουν σε μια γωνιά της γης 400 χιλιάδες ψυχές από την καλύτερη, την πιο ατόφια ρωμιοσύνη, που προσπαθούν να τις αποκόψουν από τις πραγματικές τους ρίζες και να τις κάνουν*

¹¹ Σεφέρης, Μέρης ΣΤ', σελ. 154

λουλούδια θερμοκηπίου. Σ' αυτή τη γωνιά της γης δουλεύει μια μηχανή που κάνει τους Ρωμιούς σπαρτούς-Κύπριους-όχι-Έλληνες, που κάνει τους ανθρώπους μπαστάρδους, με την εξαγορά και την απαθλίωση των συνειδήσεων, με τις κολακείες των αδυναμιών ή των συμφερόντων (το κυπριακό ζήτημα είναι πριν απ' όλα ζήτημα καλλιέργειας, ζήτημα «κουλτούρας» με την πλατύτερη σημασία που έχει η λέξη) και ονομάζει τη φυσιολογική παιδεία αυτών των ανθρώπων «πολιτική προπαγάνδα». [...]

Το να αναγνωρίσει ο κόσμος ο ελεύθερος με τον οποίο συνταχθήκαμε (μαζί μ' αυτόν και η Βρετανία) ότι οι Κύπριοι είναι Έλληνες καθαρά και παστρικά και τίμια είναι ένα πράγμα, ένα γεγονός που δεν έχει σχέση ούτε με τα ζητήματα ασφαλείας (απεναντίας, θα δυνάμωνε την ασφάλεια) ούτε με αλλαγή κυριαρχικών δικαιωμάτων.

Αν θέλεις να το πω αλλιώς, η περιλάλητη ένωση υπάρχει, ήταν, είναι από τη φύση των πραγμάτων. Οι κυρίαρχοι (και είναι οι χειρότεροι Άγγλοι) κάνουν ό,τι μπορούν για να την καταστρέψουν αυτή την ένωση με διάφορες εφευρέσεις, που θα 'πρεπε κάποτε να πας να ιδείς από κοντά, και διάφορα monkey tricks, ένα από τα οποία είναι το κούρδισμα των αγάδων.

[...] πρέπει, μου φαίνεται, οι άνθρωποι του ελεύθερου πνεύματος να λένε ξεκάθαρα το αίσθημά τους όταν στραγγαλίζονται οι αξίες για τις οποίες θα ζητήσουν αύριο, όπως και χτες, από τους λαούς να σκοτωθούν...»¹².

Ο Γιώργος Σεφέρης, γνωστός για τους ομολογημένους και από τον ίδιο δεσμούς του με αγγλικούς πνευματικούς κύκλους – οι οποίοι άλλωστε έκαναν γνωστή την ποίησή του στον αγγλόφωνο κόσμο – δεν διστάζει να καταγγείλει την ανήθικη πολιτική της αγγλικής κυβέρνησης. Βαθιά απογοητευμένος συνειδητοποιεί ότι οι Άγγλοι κυβερνήτες του νησιού αποτελούν τους επιγόνους των σταυροφόρων, το ίδιο αρπαχτικοί, υπερόπτες, ξένοι στον τόπο και αποξενωμένοι από τον κυπριακό λαό και τον πολιτισμό του. Πικρή η συνειδητοποίηση αυτή για τον ποιητή, που την εκφράζει ως εξής στο ποίημά του «Νεόφυτος ο έγκλειστος μιλά»¹³:

«Υπέρογκες αρχιτεκτονικές Λαρίων Φαμαγκούστα Μπουφαβέντο· σχεδόν σκηνικά.
Ημασταν συνηθισμένοι να το στοχαζόμαστε αλλιώς το «Ιησούς Χριστός Νικά»

που είδαμε κάποτε στα τείχη της Βασιλεύουσας, τα φαγωμένα από γυφτοτσάντιρα και στεγνά χορτάρια,
με τους μεγάλους πύργους κατάχαμα σαν ενός δυνατού που έχασε, τα ριγμένα ζάρια.

Για μας ήταν άλλο πράγμα ο πόλεμος για την πίστη του Χριστού
και για την ψυχή του ανθρώπου καθισμένη στα γόνατα της Υπερμάχου Στρατηγού,
που είχε στα μάτια ψηφιδωτό τον καημό της Ρωμιοσύνης,
εκείνου του πέλαγου τον καημό σαν ήβρε το ζύγιασμα της καλοσύνης.

Άς παίζουν τώρα μελοδράματα στα σκηνικά των σταυροφόρων Λουζινιά
κι ας φλομώνουνε με τον καπνό που μας κουβάλησαν από το βοριά.

Ασ' τους να τρώγονται και ν' ανεμοδέρνονται ωσάν το κάτεργο που δένει μούδες·
Καλώς μας ήρθατε στην Κύπρο, αρχόντοι. Τράγοι και μαϊμούδες!»

Η πολιτική των Άγγλων απέναντι στους Κυπρίους προκαλεί την οργή του Γιώργου Σεφέρη. Παρά τους δεσμούς του με τον αγγλικό πνευματικό κόσμο, δεν διστάζει να καταγγείλει την αγγλική πολιτική στην Κύπρο. Έχοντας ταυτίσει τον ελληνισμό με τον ανθρωπισμό, συνειδητοποιεί με μεγάλη απογοήτευση στην πέμπτη

¹² Γιώργος Θεοτοκάς & Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1930-1966)*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1981, σσ. 156-158.

¹³ Σεφέρης, *Ποιήματα*, σσ. 259-260

δεκαετία της ζωής του πως άλλο πράγμα είναι από πνευματική άποψη η Δύση και άλλο η Ελλάδα. Ο ομιχλώδης μη ομηρικός κόσμος της Δύσης δεν έχει καμιά σχέση με το φως του ομηρικού κόσμου της Ελλάδας. Στο ποίημά του «*Στα περίχωρα της Κερύνειας*» αφήνει ο Σεφέρης τη μεσήλικη Αγγλίδα της αγγλικής παροικίας της Κύπρου να προχωρήσει στην παρακάτω ομολογία προς την Αγγλίδα φιλοξενούμενή της που βρίσκει θαυμάσιο τον ήλιο της Κύπρου:

« - *Α! τούτη η θέα που όλο ρωτά κι όλο ρωτά . Προσέχετε κάποτε τον καθρέφτη
πώς κάνει εντάφιο το πρόσωπό μας; Και τον ήλιο τον κλέφτη
πώς παίρνει τα φτιασίδια μας κάθε πρωί; Θα προτιμούσα
τη ζεστασιά του ήλιου χωρίς τον ήλιο · θ' αποζητούσα
μια θάλασσα που δεν απογυμνώνει · ένα μαβί χωρίς φωνή,
χωρίς αυτή την ανάγωγη ανάκριση την καθημερινή.
Θα με ξεκούραζε το σιωπηλό χάδι της ομίχλης στα κρόσσια του ονείρου ·
αυτός ο κόσμος δεν είναι δικός μας , είναι του Ομήρου,
η καλύτερη φράση που άκουσα γι' αυτόν τον τόπο*»¹⁴.

Το φως του ήλιου στον ελληνικό κόσμο είναι εκείνο που δίνει ζωή στα έμψυχα και στα άψυχα. «*Και βλέπεις το φως του ήλιου καθώς έλεγαν οι παλαιοί*», όπως μας λέει και ο Σεφέρης μεταγράφοντας τον ομηρικό στίχο : «*ζώει και ορα φάος ηελίοιο*», [Ιλιάς, Σ61 / Ω558]. Τα βουνά, που λούζονται μέσα σ' αυτό το φως μοιάζουν να τρέμουν ή να χορεύουν, ν' αλλάζουν χρώμα, σχήμα και όγκο, βάρος και διαφάνεια. Είκοσι στίχους πιο πάνω η Μαργαρίτα δείχνοντας στη φίλη της το βουνό που βρίσκεται μπροστά τους, τον Άγιο Ιλαρίωνα, την ακούμε να εκφράζει τη δυσφορία της με τα εξής λόγια:

*«-Δέστε το βουνό
Όταν βυθίσει τέλος πάντων ο ήλιος θα είναι μονόχρωμο και ειρηνικό.
Αυτό είναι ο Άγιος Ιλαρίων. Το προτιμώ με το φεγγάρι.
[...] Κάποτε –δεν*

*μπορώ να το εξηγήσω –η μνήμη
σ' αυτό το φως γίνεται πιο σκληρή, μια ζύμη
που τη στεγνώνει ο ήλιος...».*

Η θέα του βουνού στο φως της ημέρας είναι ανυπόφορη για τα μάτια της μεσήλικης Αγγλίδας, που περιμένει να δύσει ο ήλιος για να αποκτήσει το βουνό ενιαίο χρώμα και να γαληνέψει. Το ελληνικό τοπίο στο φως του ήλιου την απειλεί. Αντίθετα με την Αγγλίδα ο Έλληνας εκστασιάζεται στη θέα αυτού του τοπίου. Το κυπριακό φως ζωντανεύει ακόμη και τα άψυχα, για να θυμηθούμε την *ξύλινη κουκουβάγια στ' ανοιχτάρι του Αγίου Μάμα* και τον *πέτρινο καμαροφρύδη*, την υδρορρόη στη στέγης της παλιάς πέτρινης εκκλησίας της Αγίας Μαρίνας στο Πέρα Χωριό. Το κυπριακό τοπίο γίνεται στο φως της ημέρας απειλητικό για τον ξένο που αρνείται να παραδοθεί στο μαγευτικό κόσμο του ελληνικού μύθου.

Ήδη το 1945 (9 Σεπτέμβρη) ο Σεφέρης σχολιάζει στο ημερολόγιό του από το Canterbury της Αγγλίας όπου βρίσκεται τη διαφορά ανάμεσα στον ελληνικό και αγγλικό κόσμο ως εξής: «*Συλλογίζομαι κάποτε πως το μόνο πράγμα που κάνει τη διαφορά ανάμεσα σ' εμάς και σ' αυτούς (σκέψη, έκφραση, αρχιτεκτονική, γλώσσα)* είναι το φως»¹⁵.

Και αλλού πάλι γράφει : «*Κατά βάθος νομίζω πως είναι το φως. Κάτι πρέπει να υπάρχει μέσα στο φως, που μας κάνει έτσι. Είναι κανείς στην Ελλάδα πιο φίλος, πιο*

¹⁴ Σεφέρης, *Ποιήματα*, σελ. 252

¹⁵ Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε'*, σελ. 20

οικείος με το σύμπαν. Είναι δύσκολο να το εκφράσω. Μια ιδέα γίνεται πράγμα, με μια καταπληκτική ευκολία. Θαρρείς πως σαρκώνεται σχεδόν φυσιολογικά πάνω στην αράχνη του ήλιου. Όπως, αντίθετα, καμιά φορά δεν μπορείς να πεις αν το αντικρινό σου βουνό είναι πέτρα ή χειρονομία...» (Γράμμα σ' έναν ξένο φίλο)¹⁶.

Το φως του ήλιου, «το χρυσό δίχτυ όπου τα πράγματα σπαρταρούν σαν τα ψάρια»¹⁷, δημιουργεί αυτήν την αίσθηση οικειότητας του Έλληνα με τον τόπο του, ενώ γίνεται εχθρός για τους ξένους που δεν το σέβονται.

Στους Πέρσες του Αισχύλου το φάντασμα του Δαρείου συμβουλευεί τους Πέρσες, κι ας είναι περισσότεροι, να μην πολεμούν στην ξένη γη' αυτούς γη των Ελλήνων. Γιατί «και η ίδια η γη είναι σ' αυτούς σύμμαχος» (αύτη γαρ η γη ζύμμαχος κείνοις πέλει... στ. 792). Δυόμισι χιλιάδες χρόνια κατόπιν η ιστορία επαναλαμβάνεται. Απέναντι αυτή τη φορά στους Άγγλους κατακτητές ορθώνεται το πείσμα του τόπου και του λαού της Κύπρου.

Ο Αισχύλος στην τραγωδία του άφησε τους ίδιους τους Πέρσες μετά την ήττα τους να μιλούν για τους Έλληνες. Ο Σεφέρης στο έντονα θεατρικό του ποίημα «Στα περίχωρα της Κερύνειας»¹⁸ άφησε δυο Αγγλίδες να μιλούν για τον τόσο παράξενο γι' αυτούς τόπο και τους ανθρώπους της Κύπρου. Η κατά τα άλλα ανούσια συζήτησή τους μεταφέρει τους γνωστούς σκόπιμους υπαινιγμούς του Σεφέρη. Η επίσκεψη τελείωσε. Η οικοδέσποινα Μαργαρίτα σηκώνεται για να συνοδεύσει μέχρι την έξοδο τη φίλη της. Αντιγράφω τους τελευταίους στίχους :

-Ευχαριστώ, μην κάνετε τον κόπο,
ξέρω το δρόμο. Θα ήθελα να προλάβω ν' αγοράσω πανί,
σαράντα πήχες δίμιτο, για τον περιβολάρη μας τον Παναγή
απίστευτο! τόσο, λέει, του χρειάζεται για μια βράκα...
Καθώς μιλούσατε θυμόμουν ένα Σάββατο, τον Μπιλ, στη βάρκα
στον Τάμεση... Κοίταξα το φουλάρι του όλο το δείλι.
Σφύριζε καθώς έλαμνε, «Πες της το με το γιουκαλίλι».
Τι να 'γινε άραγε;...

-Σκοτώθηκε στην Κρήτη.

Παίρνει ο Σεφέρης το βρακοφόρο Κύπριο και τον κάνει σύμβολο αντίστασης. Φαίνεται απίστευτο στην Αγγλίδα ότι χρειάζονται 40 πήχες δίμιτο πανί για να φτιαχτεί μόνο μια βράκα για τον Παναγή τον περιβολάρη. Μέγεθος ασύλληπτο για τα αγγλικά μέτρα. Η ταπεινή λαϊκή βράκα του κυπριακού δημοτικού τραγουδιού (Σαράντα πήχες δίμιτον εκάμαν μου μιαν βράκαν...) αποκτά υπερφυσικές διαστάσεις για την αγγλική φαντασία και γίνεται στη σεφερική ποίηση το σύμβολο του ηρωικού ήθους του κυπριακού λαού απέναντι στους Άγγλους αποικιοκράτες.

Δεν ξεχνά όμως ο Σεφέρης και τον Άγγλο στρατιώτη, τον Μπιλ, που σκοτώθηκε στην Κρήτη στα χρόνια του αντιναζιστικού αγώνα. Ο θάνατός του παραπέμπει ως σύμβολο στο σημείο όπου κάποτε ο αγγλικός κόσμος συνάντησε τον ελληνικό. Για να συναντηθούν οι δυο αυτοί κόσμοι ξανά θα έπρεπε οι Άγγλοι να προτάξουν τα ιδανικά του φιλελεύθερου αντιναζιστικού στρατοπέδου, για να μην καταντήσουν αυτά «ένα πουκάμισο αδειανό». Αλλιώς δεν απομένει τίποτε άλλο από τη γνωστή σε όλους πικρή σεφερική διαπίστωση, «πως τόσος πόνος τόση ζωή / πήγαν στην άβυσσο / για ένα πουκάμισο αδειανό για μια Ελένη».

Έχουν κλείσει 52 χρόνια από τον Δεκέμβρη του 1955 που εκδόθηκαν τα κυπριακά ποιήματα του Γιώργου Σεφέρη. Την εποχή που εκδόθηκαν

¹⁶ Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές Β'*, εκδ. Ίκαρος, 2003, σσ. 14-15

¹⁷ Σεφέρης, *Ποιήματα*, σελ. 233

¹⁸ Σεφέρης, *Ποιήματα*, 250-253

αντιμετωπίστηκαν στην Ελλάδα με σκεπτικισμό και από πολλούς επικρίθηκαν για το χλιαρό πατριωτισμό τους. Έπρεπε να περάσουν χρόνια για να αποτιμηθεί η αξία τους γι' αυτό που πραγματικά είναι : μοντέρνα πατριωτική ποίηση *με τον τρόπο του Γιώργου Σεφέρη*. Αυτό σημαίνει ρητορική χωρίς ρητορεία. Αυτό σημαίνει ποίηση μακράς πνοής, δηλαδή ποίηση που ενώ αφορμάται από την πολιτική επικαιρότητα μας πηγαίνει πολύ πιο πίσω και πολύ πιο μπροστά από αυτήν. Και ενώ δεν ωραιοποιεί το παρόν, δεν εγκαταλείπει όμως ποτέ και την ελπίδα της δικαίωσης για εκείνους που πόνεσαν. Μέσα στη ζοφερότητα του παρόντος γίνεται αναστάσιμος ο ποιητής και προφητεύει στη «*Μνήμη, Α'*»¹⁹:

«και πάλι ψιθύρισα · θα γίνει ανάσταση μίαν αυγή,
 πώς λάμπουν την άνοιξη τα δέντρα θα ροδαμίσει του όρθρου η μαρμαρυγή,
 θα ξαναγίνει το πέλαγο και πάλι το κύμα θα τινάζει την Αφροδίτη·
 είμαστε ο σπόρος που πεθαίνει...».

Δημήτρης Βλάχος
 Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Ροδόπης

¹⁹ Σεφέρης, Ποιήματα, σελ. 246